

عصر
فضای
مجازی

عصر
فضای
مجازی

گزارش شماره ۵۴

بهار ۱۴۰۰

مرکز ملی فضای مجازی
پژوهشگاه فضای مجازی

مروری بر مفهوم تاب آوری اجتماعي و ارتباط آن با فضای مجازی

محتوای انتشار یافته در این اثر
الزاماً بیانگر دیدگاه مرکز ملی فضای مجازی نیست

تهیه شده در پژوهشگاه فضای مجازی
(گروه مطالعات بنیادین)

تهیه کننده: محمدحسن شریفیان
(کارشناسی ارشد روانشناسی دانشگاه تهران)

ناظر علمی: سید محمد مهدی فیروزآبادی،
دکتر حسین مطلبی کربکندی

حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به مرکز ملی فضای
مجازی است و استفاده از آن با ذکر منبع مجاز می باشد

نشانی: تهران، میدان آرژانتین، خیابان بیهقی، نبش
خیابان ۱۶ غربی، پلاک ۲۰
تلفن: ۰۲۱-۸۶۱۵۱۰۶۱
کد پستی: ۱۵۱۵۶۷۴۳۱۱

فهرست

۵	سخن نخست .....
۹	چکیده .....
۱۳	مقدمه .....

بخش اول

بحران ۱۹

انواع بحران ۲۰

بخش دوم

تاب‌آوری ۲۵

سطوح تاب‌آوری ۲۶

مدل‌های تاب‌آوری اجتماعی ۲۸

مدل‌های متمرکز بر مسائل روانی اجتماعی ۲۹

سایر مدل‌ها ۳۵

دیگر مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی ۳۹

بخش سوم

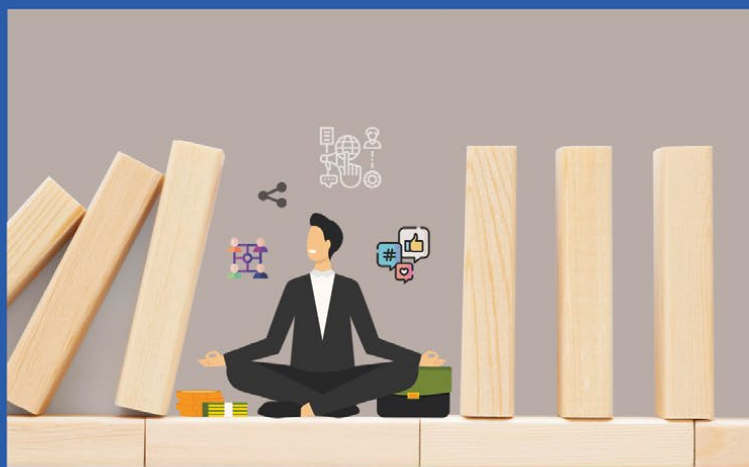
فضای مجازی و تاب‌آوری اجتماعی ۴۳

جمع‌بندی ۴۹

منابع ۵۳

سخن نخست

فضای مجازی با شتاب شگرف و رو به تزایدی که در حال بسط و گسترش است تمام ساحات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی زندگی بشر را درنوردیده و هر روز بخش بزرگی از زندگی واقعی را در خود فرو برده و حیات متفاوت و جدیدی به آن می‌دهد. لذا به نظر می‌رسد دو نگاه کلان به فضای مجازی وجود دارد: نگاه اول که بالاخص در ابتدای رشد و تکوین فضای مجازی مسلط شده بود، آن را همچون ابزاری کنار سایر ابزارهای بشری تصویر می‌کرد که تنها طریقت داشت. اما نگاه دوم، در نتیجه رشد تحولات خیره‌کننده فضای مجازی و سایه گسترتری آن در حوزه‌ها و شئون بشر در یک دهه اخیر آن را چون سکویی می‌داند که بسیار فراتر از شأن ابزاری حیات انسان‌ها را سامان جدیدی داده و ادعای تمدن نوینی را دارد. رویکردی که از قضا از چشمان بصیر رهبر انقلاب نیز دور نمانده و انتظاری تمدنی از فضای مجازی در ایران را مطالبه داشته‌اند.

در همین راستا گزارش‌های عصر فضای مجازی تلاش می‌کند تا فهم سازمان‌ها و دستگاه‌های مرتبط با حوزه فضای مجازی را ارتقاء بخشیده و آن‌ها را برای مواجهه فعال و خردمندانه با تحولات این عرصه مهیا سازد.

سید ابوالحسن فیروزآبادی
دبیر شورای عالی و رئیس مرکز ملی فضای مجازی

چکیده

بحران‌ها بخش جدایی‌ناپذیر زندگی انسان‌ها هستند که می‌توانند در سطوح مختلف فردی و اجتماعی رخ دهند و زندگی را با چالش مواجه کنند. تاب‌آوری اجتماعی به جوامع کمک می‌کند تا آسیب کمتری در برابر بحران‌ها متحمل شوند و با سرعت بیشتری به عملکرد اولیه‌ی خود بازگردند. در گزارش حاضر که با هدف تبیین مسائل روانی اجتماعی دخیل در تاب‌آوری اجتماعی و نقش فضای مجازی در آن‌ها نگاشته شده است، ابتدا به توضیح بحران و طبقه‌بندی‌های آن پرداخته می‌شود، سپس تاب‌آوری و سطوح آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. در ادامه به مدل‌های ارائه شده در رابطه با تاب‌آوری و عوامل روانی اجتماعی دخیل در آن اشاره می‌شود و در پایان به ارتباط تاب‌آوری اجتماعی و فضای مجازی پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: بحران، تاب‌آوری اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی، علوم‌شناختی، روان‌شناسی شناختی

مقدمه

در سالیان اخیر، کشور ما با مشکلات و بحران‌های مختلفی مواجه بوده است. از سویی مشکلات اقتصادی و اجتماعی رو به فزونی گذاشته است از سویی دیگر مشکلات زیست‌محیطی همچون آلودگی هوا پدیدار گشته است و از سوی دیگر، فجایع طبیعی مثل زلزله و سیل گریبان جامعه را گرفته است. به منظور کاستن از اثرات ناگوار این بحران‌ها، شناخت آن‌ها و یافتن راه‌حلی در همه‌ی سطوح فردی، محلی و اجتماعی برای مقابله با آن‌ها مورد نیاز است. بخشی از این کار شامل تقویت زیرساخت‌های فیزیکی و اصلاح قوانین مربوطه می‌شود اما بخشی دیگر که عمدتاً مورد غفلت است به مسائل روانی اجتماعی برمی‌گردد. این مسائل جزئی مهم از سیاست‌گذاری به شمار می‌روند و عدم توجه به آن‌ها می‌تواند پیامدهای مخربی برای جامعه داشته باشد. به طور مثال بسیاری از بازماندگان زلزله‌ی بم با وجود گذشت سال‌ها از آن حادثه هنوز نیز تحت تاثیر ضربات روانی متعدد ناشی از آن فاجعه هستند. در حالی که انجام مداخلات روان‌شناختی پس از وقوع وقوع چنین فجایعی می‌تواند به حفظ سلامت روانی حادثه‌دیدگان و بازگشت آن‌ها به روال عادی زندگی

کمک کند. مداخلات روانی اجتماعی می‌تواند در سطوح مختلف فردی و اجتماعی و در زمان‌های مختلف قبل، حین و پس از حوادث انجام شود. امروزه با گسترش فضای مجازی در کشور و انتقال بسیاری از امور روزمره‌ی زندگی به این فضا، توجه به ظرفیت‌ها و آسیب‌های این فضا و ارتباط آن با مسائل روانی اجتماعی شایان توجه است. با در نظر گرفتن مطالب ذکر شده، مقاله‌ی حاضر می‌کوشد تا مروری بر بحران و انواع آن داشته باشد و مفهوم تاب‌آوری را به عنوان راه‌حلی برای مقابله با آن معرفی نماید.

بخش اول

بحران

بخش اول

بحران

زندگی بشر سرشار از رویدادهایی است که پیامدهایی جدی برای آسایش او دارد. گاهی فوت یکی از نزدیکان می‌تواند فردی را تا مدت‌ها درگیر مشکلات روانی کند و گاهی وقوع زلزله‌ای می‌تواند جامعه‌ای را درگیر مشکلات مادی و معنوی مختلفی کند. اما چه وقایعی می‌توانند باعث وارد شدن ضربات روانی به افراد و جامعه شوند؟ به عبارت دیگر، از میان وقایع بی‌شماری که در زندگی هر فرد رخ می‌دهد، کدامیک قادر است تا آسایش او را با تهدید مواجه کند؟ در سال ۱۹۶۷، دو روانپزشک به نام‌های توماس هولمز و ریچارد راهه مقیاسی به نام مقیاس نمره‌دهی سازگاری مجدد اجتماعی^۱ را تهیه کردند که هدف آن سنجش این بود که کدام یک از وقایع مهم زندگی استرس بیشتری به افراد وارد می‌کنند. آن‌ها لیستی متشکل از ۴۳ رویداد شاخص زندگی را به افراد دادند و از آن‌ها خواستند تا با توجه به شدت هر رویداد و مدت زمانی که هر فرد لازم دارد تا با آن کنار بیاید، آن‌ها را رتبه‌بندی کنند. این رویدادها لزوماً منفی نبودند بلکه هم شامل اتفاقات منفی (مثل از دست دادن شغل) می‌شدند و هم اتفاقات مثبت (مثل ازدواج) را در بر می‌گرفتند.

1. Social Readjustment Rating Scale

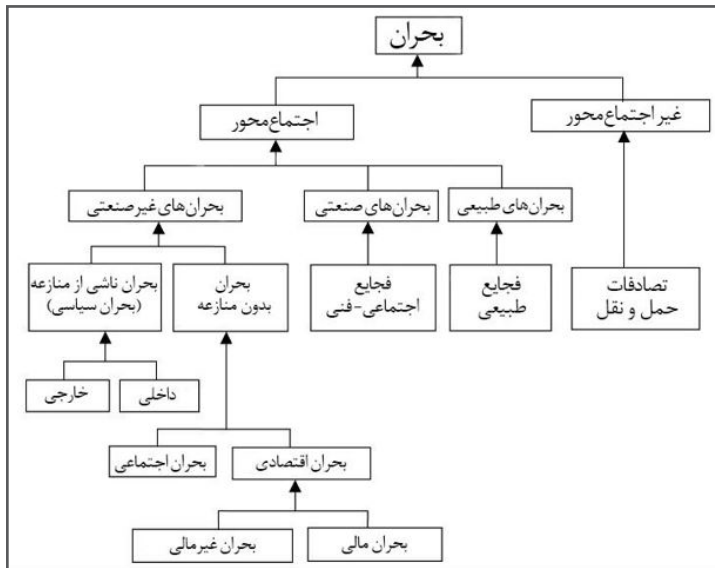
نتایج این مطالعه نشان داد که برخی رویدادها نسبت به سایرین استرس بیشتری به افراد وارد می‌کنند و مدت زمان بیشتری لازم است تا افراد با آن‌ها سازگار شوند. استرس‌آورترین رویدادها عبارت بودند از فوت همسر، طلاق، جدایی از همسر، زندانی شدن، مرگ نزدیکان، بیماری و ازدواج (هولمز و راهه، ۱۹۶۷). در مطالعه‌ای که سه سال پس از این مطالعه انجام شد، محققان یافتند افرادی که تعداد بیشتری از وقایع استرس‌زا را تجربه می‌کردند با احتمال بیشتری دچار مشکلات سلامتی می‌شدند (راهه، رنسام و آرتور، ۱۹۷۰).

علاوه بر رویدادهایی از این دست که در زندگی هر فرد اتفاق می‌افتد و پیامدهایی را برای زندگی او دارد، رویدادهایی نیز هستند که در سطحی گسترده‌تر، کل جامعه را هدف قرار می‌دهند و بر زندگی بیشتر افراد تأثیر می‌گذارند. اگر این رویدادها به گونه‌ای باشند که ارزش‌های جامعه را تهدید کنند، غافلگیرکننده باشند و تصمیم‌گیری را با فشار زمانی مواجه کنند به آن‌ها بحران^۱ گفته می‌شود (حسینی، ۱۳۸۵).

انواع بحران:

بحران‌ها را می‌توان از جنبه‌های گوناگونی طبقه‌بندی کرد. ماتاریتا- کاسکانتا، ترخوز، چین و جو (۲۰۱۷) عواملی را که می‌توانند زندگی اجتماعی را با چالش روبرو کنند به دو دسته‌ی طبیعی و ساخته‌ی دست بشر تقسیم می‌کنند. بحران‌های طبیعی شامل تغییرات اقلیمی، زلزله، سیل، طوفان و غیره می‌شود. بحران‌های ساخته‌ی دست بشر درگیری‌های مسلحانه، رکود اقتصادی و مهاجرت عمده را در بر می‌گیرد. برن، بیگل و گرتر (۱۹۸۰) مدلی پنج عاملی

را برای طبقه‌بندی فجایع^۱ پیشنهاد می‌کنند. براساس این مدل، نوع فاجعه (طبیعی یا بشرساز)، مدت فاجعه، شدت فاجعه، احتمال وقوع دوباره‌ی فاجعه و امکان کنترل تأثیراتی که در آینده خواهد داشت ماتریسی را شکل می‌دهد که هر فاجعه را می‌توان بر روی آن جاگذاری کرد. شالوف و سعید (۲۰۰۳) طبقه‌بندی جامع‌تری را ارائه کرده‌اند که در آن بحران به دو دسته‌ی وسیع اجتماع‌محور و غیر اجتماع‌محور تقسیم می‌شود که هر یک زیرمجموعه‌های مختلفی دارند (تصویر ۱).

تصویر ۱. طبقه‌بندی انواع بحران‌ها (شالوف و سعید، ۲۰۰۳)

بخش دوم

تاب آوری

بخش دوم

تاب آوری

زمانی که عاملی به سیستم استرس وارد می‌کند، در صورتی که منابع موجود سیستم از آن نیرومندتر باشد مقاومت^۱ رخ می‌دهد، بدین معنا که سیستم به طور کارآمد عامل استرس‌آور را دفع می‌کند و دچار اختلال نمی‌شود. مقاومت، پاسخ ایده‌آل سیستم به شرایط بحرانی است. اما در صورتی که عامل استرس‌آور از منابع موجود نیرومندتر باشد، سیستم دچار اختلال می‌شود. در این حالت، به منظور بازگشت سیستم به حالت عادی به تاب‌آوری^۲ نیاز است (نوریس و همکاران، ۲۰۰۸). اصطلاح تاب‌آوری از علوم فنی گرفته شده و به معنی بازگشت به حالت اولیه است. در رابطه با تعریف تاب‌آوری نظرات متفاوتی از جانب محققان ارائه شده است. پاتل، راجرز، املوت و رابین (۲۰۱۷) در مرور سیستماتیک خود، ۷۲ تعریف متفاوت را برای تاب‌آوری ذکر می‌کنند و آنان را به سه دسته تقسیم می‌کنند. الف) تعاریفی که تاب‌آوری را یک فرایند در نظر می‌گیرند (مانند «فرایندی ادامه‌دار از تغییر و سازگاری» (ب) تعاریفی که بر نبود آثار منفی تأکید دارند (مانند «توانایی حفظ عملکرد» (ج) تعاریفی که به مجموعه‌ای از توانایی‌ها اشاره دارند. بیشتر تعاریف معتقدند

تاب‌آوری توانایی سازگاری مجدد پس از یک حادثه‌ی ناگوار است. از نظر نوریس و همکاران (۲۰۰۸، ص. ۱۳۰) تاب‌آوری «فرایندی است که مجموعه‌ای از ظرفیت‌های سازگاران را با یکدیگر مرتبط می‌کند و آن‌ها را وارد مسیر مثبت [بازیابی] عملکرد و سازگاری پس از یک اختلال قرار می‌دهد.» دیویس و ایزدخواه (۲۰۰۶، به نقل از سام آرام و منصوری، ۱۳۹۶) اجتماع تاب‌آور را اجتماعی می‌دانند که توانایی تحمل ضربه‌های وارد شده از خطر را داشته باشد به طوری که آن خطرها تبدیل به سوانح نشوند و بتواند حین و پس از سانحه توانایی بازگشت به حالت عادی را داشته باشد و همچنین بتواند پس از سانحه تغییر پیدا کند و سازگار شود. بر اساس این تعاریف، وجود یک عامل استرس‌آور و مختل‌کننده برای تعریف تاب‌آوری ضروری است و تاب‌آوری همواره در برابر یک اختلال معنا پیدا می‌کند. همچنین تاب‌آوری صرفاً به معنای تحمل شرایط دشوار نیست بلکه بیشتر بر مفهوم سازگاری تمرکز دارد. تاب‌آوری همچنین شامل رشد پس از سانحه^۱ نیز می‌شود، به طوری که فرد یا اجتماع آسیب‌دیده بتواند به نحوی توانمند شود که نسبت به وقوع مجدد سانحه مقاوم شود.

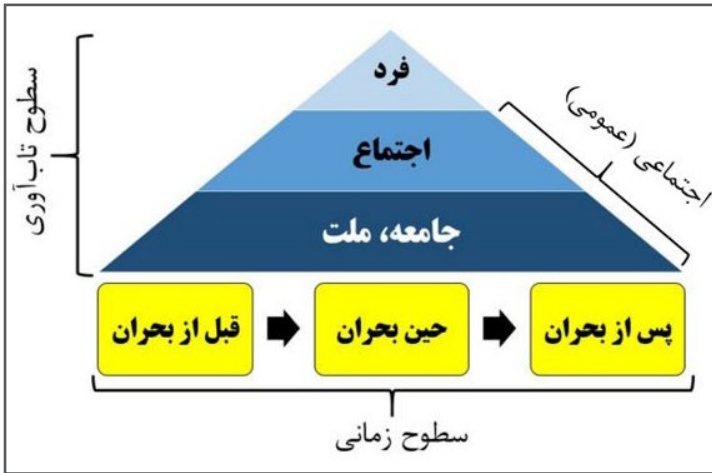
سطوح تاب‌آوری:

از آنجایی که بحران‌ها می‌توانند افراد، گروه‌های اجتماعی و کل جامعه را تحت تأثیر قرار دهند، تاب‌آوری نیز می‌تواند از نظر دایره‌ی شمول، سطوح متفاوتی داشته باشد. کیمهی (۲۰۱۶) تاب‌آوری را دارای سه سطح فردی، اجتماع^۲ و جامعه (ملت)^۳ می‌داند. به تاب‌آوری اجتماع

1. Post-traumatic growth
2. Community
3. Society (nation)

و جامعه (ملت) به‌طور کلی تاب‌آوری اجتماعی^۱ یا عمومی^۲ نیز می‌گویند. تاب‌آوری فردی سابقه‌ی دیرینه‌ای در روان‌شناسی دارد در حالی که دو سطح دیگر مفاهیم نوظهوری به حساب می‌آیند. ارتباط بین این سه سطح هنوز به درستی روشن نشده است. مطالعات اندکی که انجام گرفته است نتایج متناقضی داشته است، به طوری که بعضی مطالعات همبستگی مثبتی میان هر سه سطح یافته‌اند (کیمهی، ۲۰۱۶) در حالی که برخی دیگر چنین نتیجه‌ای را مشاهده نکرده‌اند (رایان، ایانو و پارماک، ۲۰۱۸). نوع بحران نیز با سطح تاب‌آوری در ارتباط است؛ به طوری که بحران‌هایی که منشأ طبیعی دارند اغلب مناطق جغرافیایی مشخصی را تحت تأثیر قرار می‌دهند در نتیجه هنگام مواجهه با آن‌ها، تاب‌آوری اجتماع اهمیت پیدا می‌کند در حالی که بحرانی مثل جنگ یا مشکلات اقتصادی بحران‌هایی هستند که یک جامعه یا ملت را تحت تأثیر قرار می‌دهند و نیاز به تاب‌آوری جامعه (ملی) را برجسته می‌سازند. علاوه بر این، تاب‌آوری را می‌توان بر حسب زمان نیز تقسیم‌بندی کرد؛ بر این اساس، تاب‌آوری قبل از وقوع بحران، حین بحران و پس از بحران قابل بررسی است. عواملی که می‌توانند بر تاب‌آوری اثرگذار باشند را نیز می‌توان بر اساس سطح تاب‌آوری مشخص کرد.

1. Social
2. Public

تصویر ۲. طبقه‌بندی تاب‌آوری بر اساس سطوح شمول و سطوح زمانی

مدل‌های تاب‌آوری اجتماعی:

تاب‌آوری اجتماعی با توجه به نوظهور بودن و ماهیت بین‌رشته‌ای خود، توجه حیطه‌های علمی گوناگونی را به خود جلب کرده است. مطالعاتی که درباره‌ی این مفهوم انجام شده است طیف وسیعی از رشته‌ها از مهندسی، جغرافیا و مدیریت گرفته تا علوم اجتماعی و روان‌شناسی را در بر می‌گیرد. در این بخش ابتدا به مدل‌هایی پرداخته می‌شود که به طور خاص متمرکز بر مسائل روانی اجتماعی مربوط به تاب‌آوری بوده‌اند و سپس به اختصار مدل‌هایی معرفی می‌شوند که از سایر حیطه‌ها به تاب‌آوری پرداخته‌اند.

۱-۲- مدل‌های متمرکز بر مسائل روانی اجتماعی:

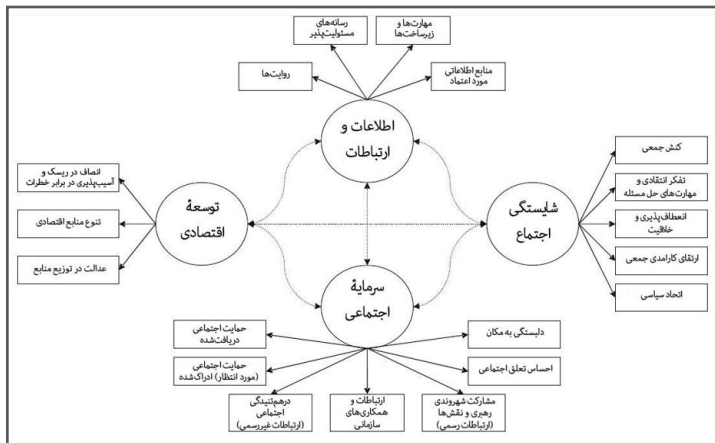
● **مدل نوریس و همکاران (۲۰۰۸):** این مدل به عنوان یکی از پراستنادترین مدل‌های موجود در این موضوع، تاب‌آوری را محصول شبکه‌ای از توانمندی‌های مختلف می‌داند و چهار مؤلفه اصلی توسعه‌ی اقتصادی، اطلاعات و ارتباطات، سرمایه‌ی اجتماعی^۱ و شایستگی اجتماع^۲ را تعیین‌کننده‌ی میزان تاب‌آوری اجتماعات در برابر بحران‌ها معرفی می‌کند.

○ توسعه‌ی اقتصادی شامل مسائلی همچون تنوع منابع در دسترس و عدالت در توزیع منابع میان اقشار جامعه می‌شود. به طوری که هرچه توزیع منابع در جامعه عادلانه‌تر باشد تاب‌آوری آن جامعه بهتر خواهد بود. نکته‌ی مهم در اینجا این است که لازم است بین وضعیت واقعی و وضعیت ادراک شده تمایز قائل شد. ادراک مردم از عدالت ممکن است لزوماً با شاخص‌های عینی عدالت همخوان نباشد. به طور مثال ممکن است در جامعه‌ای عدالت اقتصادی وجود داشته باشد اما ادراک جامعه این باشد که عدالت وجود ندارد و بالعکس. آنچه از لحاظ روان‌شناختی در تاب‌آوری اجتماعی اهمیت بیشتری دارد ادراک است. این موضوع با دو مؤلفه‌ی دیگر این مدل یعنی اطلاعات و ارتباطات و سرمایه‌ی اجتماعی ارتباط زیادی دارد. ○ اطلاعات و ارتباطات مسائلی چون روایت‌های موجود از بحران، اعتماد به منابع خبری و عملکرد رسانه‌ها را در بر می‌گیرد. یکی از نکات مهمی که در اینجا وجود دارد نقش رهبری^۳ است. اطلاع‌رسانی مناسب و مدیریت برداشت‌هایی که از رویداد انجام

می‌شود به روایت‌هایی که از بحران به وجود می‌آید شکل می‌دهد. به طور مثال یکی از باورهای غلط رایج در زمینه‌ی اطلاع‌رسانی اخبار بحران این است که گزارش اخبار ناگوار و خطرات احتمالی باعث ترس و وحشت شهروندان شده و رفتار آن‌ها را از کنترل خارج می‌کند. این در حالی است که به طور طبیعی، در شرایط ابهام، افراد به طور مکرر به دنبال کسب اخبار جدید هستند و در صورتی که ادراک کنند اطلاع‌رسانی صادقانه انجام نمی‌شود، به منابع خبری دیگر روی می‌آورند که این منابع در صورتی که اقدام به پخش شایعات و اخبار کذب کنند می‌توانند نتایج مخرب‌تری را به همراه داشته باشند. در این میان فضای مجازی نقشی کلیدی ایفا می‌کند که در بخش نهایی به توضیح آن خواهیم پرداخت.

۵ سرمایه‌ی اجتماعی شامل عوامل گوناگونی همچون دلبستگی به مکان، حمایت اجتماعی دریافت‌شده، مشارکت شهروندی و ارتباطات اجتماعی می‌شود. سرمایه‌ی اجتماعی از مفاهیمی است که در علوم اجتماعی مطالعات زیادی در مورد آن انجام شده است و شاخص‌های گوناگونی برای آن در نظر گرفته شده است. معنای سرمایه‌ی اجتماعی به طور کلی این است که افراد در شبکه‌ی اجتماعی خود سرمایه‌گذاری می‌کنند تا در ازای آن منافع کسب کنند. به طور مثال، انسان‌ها با برقراری ارتباط با دیگران و حمایت از آن‌ها سرمایه‌گذاری می‌کنند و در ازای آن از دیگران حمایت اجتماعی دریافت می‌کنند که در مواقع بحرانی می‌تواند تأثیر زیادی بر بهزیستی آن‌ها

داشته باشد. بالا بودن سرمایه‌ی اجتماعی در یک جامعه می‌تواند نقش مهمی در تاب‌آوری اجتماعی داشته باشد. ۵ شایستگی اجتماع عواملی همچون توانایی حل مسئله‌ی جمعی، انعطاف‌پذیری و خلاقیت گروه و کنش‌های جمعی را در بر می‌گیرد. این مولفه ارتباط نزدیکی با سرمایه‌ی اجتماعی دارد. اجتماعاتی که تاب‌آوری بالایی دارند آن‌هایی هستند که اعضای آن‌ها می‌توانند نیازها و مشکلات را شناسایی کنند و برای رفع آن‌ها و رسیدن به اهداف با یکدیگر توافق و مشارکت سازنده داشته باشند. عوامل اشاره شده در این مؤلفه از جمله کارآمدی جمعی، اتحاد سیاسی، انعطاف‌پذیری و تفکر انتقادی همگی در راستای این هدف هستند (تصویر ۳).

تصویر ۳. مدل نوریس و همکاران (۲۰۰۸)

● مدل تاب‌آوری اجتماعی جمهوری اسلامی ایران (کوهن و

لویسن، ۲۰۱۹): توسط دو محقق دانشکده‌ی مطالعات خاورمیانه‌ی دانشگاه آریل اسرائیل تهیه شده است. این مدل کوشیده است تا عوامل دخیل در تاب‌آوری اجتماعی ایران را در هنگام جنگ ایران و عراق تبیین کند و چالش‌های درونی ایران را که اکنون وجود دارد و می‌تواند برای مقابله با ایران به کار گرفته شود ذکر کند. بر اساس این مدل، هنگام جنگ ایران و عراق، سه عامل موجب تاب‌آوری اجتماعی ایرانیان شد:

۵ شخصیت ملی^۱: ارزش‌ها و سنت‌های یک ملت که نحوه‌ی نگاه آنان به گذشته و آینده را شکل می‌دهد. این عامل که باعث تقویت انسجام اجتماعی می‌شود با مسائلی همچون حافظه‌ی جمعی، هویت ملی، ارزش‌های مشترک، و اهداف مشترک ارتباط دارد. به گفته‌ی این محققان، هنگام جنگ ایران و عراق، حکومت نوپای ایران که درگیر مسائل داخلی بود، به لحاظ نظامی نسبت به حکومت عراق ضعیف‌تر بود. به منظور جبران این ضعف، ترکیب شخصیت دینی و ملی‌گرایی راه‌حلی بود که توانست اقبال مختلف مردم را به عنوان نیروی انسانی برای جنگ جذب کند. بنا بر ادعای نویسندگان این پژوهش، ترویج فرهنگ شهادت‌طلبی و عواطف ملی، دفاع از میهن و صدور انقلاب را در یک پیوستار قرار داد و به این ترتیب تلاش شد برتری نظامی عراق، نه با برنامه‌ریزی جنگی و اتخاذ راهبرد نظامی، بلکه با تکیه بر سلحشوری و غیرت دینی جبران شود. ۵ ترس جمعی^۲: بدین شکل که احساس وجود تهدید بیرونی برای گروه منجر به ایجاد ترس جمعی در افراد می‌شود. ترس

1. National ethos
2. Collective fear

جمعی آمادگی برای مقابله با تهدید را ایجاد می‌کند و این باعث تقویت اراده‌ی ملی می‌شود. این امر منجر به این می‌شود که توجهات از مشکلات داخلی به مشکلات بیرونی معطوف شود. در این هنگام اثر گرد آمدن زیر پرچم^۱ شکل می‌گیرد که معنای آن حمایت از حکومت فعلی هنگام وجود تهدید بیرونی است. به گفته‌ی این محققان، انزوای بین‌المللی ایران و سکوت سایر کشورها در برابر اقدامات عراق از جمله تهاجم اولیه به ایران، هدف قرار دادن غیرنظامیان و استفاده از سلاح شیمیایی باعث شد که حکومت ایران این مسئله را نماد افتخار خود بداند و آن را بهانه‌ای برای بسیج مردمی بیشتر، خودکفایی اقتصادی و توسعه‌ی دفاعی کند.

۰ اشتیاق برای جنگ^۲: به معنای صرف نظر کردن از منافع فردی در جهت منافع جمعی است. بر اساس این مدل، فضیلت مدنی^۳ منجر به ایجاد احساس وطن‌پرستی در افراد شده که در نهایت منجر به اشتیاق برای جنگ می‌شود. این مدل معتقد است هنگام جنگ ایران و عراق، خسارات زیاد ناشی از جنگ، روحانیون ایرانی را واداشت تا تحمل خسارات مادی و فداکاری اشخاص را نشانه‌ی ایمان بدانند که این مسئله در ایجاد حس از خودگذشتگی و ترجیح منفعت جمعی بر منفعت مادی تاثیرگذار بوده است.^۴

این دو محقق معتقدند که حکومت ایران، امروزه نیز برای مقابله با چالش‌هایی که پیش رو دارد از این روش‌ها بهره می‌گیرد. به طور

1. Rally round the flag
2. Enthusiasm for war
3. civic virtue

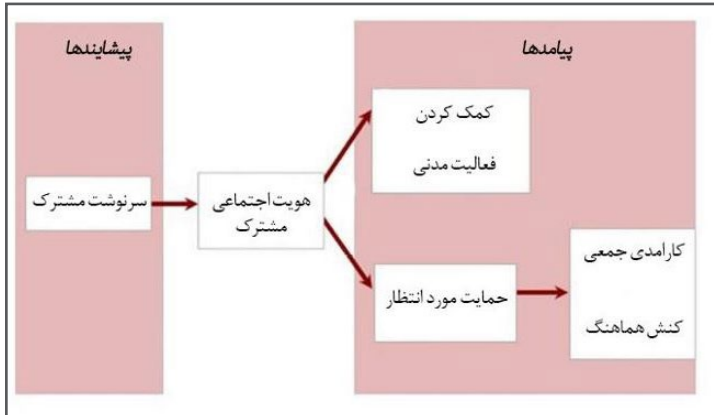
۲. باید توجه داشت از آنجایی که این مدل برای توضیح تاب‌آوری ایران هنگام جنگ ایران و عراق ارائه شده است نام این عامل اشتیاق برای جنگ ذکر شده است. در حالی که در بافت غیرجنگی، معنایی کلی‌تر دارد و به تلاش برای رسیدن به منافع جمعی اشاره دارد.

مثال ایران توسعه‌ی انرژی هسته‌ای را به عنوانی دستاوردی ملی معرفی کرده است و با این کار توانسته است طیف‌های مختلف سیاسی و اجتماعی را متحد کرده و از آن به عنوان راهی برای تقویت شخصیت ملی بهره گیرد.

● مدل هویت اجتماعی (دروری و همکاران، ۲۰۱۹). سازندگان

این مدل معتقد هستند که ما علاوه بر هویت فردی که شامل مسائلی همچون ویژگی‌های جسمی و روانی مان می‌شود، به دلیل عضویت در گروه‌های اجتماعی گوناگون، هویت‌های اجتماعی مختلفی نیز داریم. هر هویت، ارزش‌ها، هنجارها و هیجانات مختص خود را دارا است و زمانی که فرد، خود را با هویت اجتماعی‌اش در خود متجلی سازد. برای مثال گروه اجتماعی دانشجویان ارزش‌ها، هیجانات و هنجارهایی دارد و هر فرد با عضویت در این گروه و اتخاذ هویت اجتماعی دانشجو بودن، می‌کوشد تا به این ارزش‌ها و هنجارها وفادار باشد. این نظریه بیان می‌کند که وقوع بحران باعث شکل‌گیری احساس سرنوشت مشترک در بازماندگان می‌شود. این سرنوشت مشترک، هویت اجتماعی جدیدی را در این افراد ایجاد می‌کند به نام بازماندگان حادثه. زمانی که افراد این هویت اجتماعی جدید را اتخاذ می‌کنند ارزش‌هایی جدید مثل کمک کردن به دیگران و حمایت از یکدیگر مبنای اعمال جمعی آنان می‌شود و تا زمانی که این هویت اجتماعی را دارا هستند می‌کوشند تا ارزش‌های آن را رعایت کنند. بنابراین با کمک کردن به یکدیگر و حمایت اجتماعی، کارآمدی جمعی گروه بازماندگان را افزایش می‌دهند و در نهایت منجر به تاب‌آوری بهتر در برابر بحران

و پیامدهای آن می‌شوند (تصویر ۴).

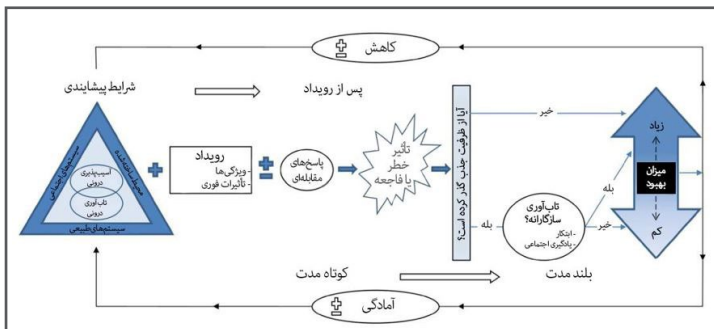
تصویر ۴. مدل هویت اجتماعی در تاب‌آوری جمعی (دروری و همکاران، ۲۰۱۹)

۲-۲- سایر مدل‌ها:

● **مدل تاب‌آوری مکان‌ها نسبت به فجایع^۱ (DROP).** این مدل برای توضیح تاب‌آوری اجتماع در برابر فجایع طبیعی ارائه شده است (کاتر و همکاران، ۲۰۰۸). این مدل بیان می‌کند که اجتماعات دارای شرایط پیشایندی^۲ شامل آسیب‌پذیری و تاب‌آوری درونی هستند. هنگامی که فاجعه اتفاق می‌افتد تعامل شرایط پیشایندی با آن فاجعه تأثیراتی فوری را به جا می‌گذارد که پاسخ‌های مقابله‌ای^۳ می‌تواند آن‌ها را تضعیف یا تقویت کند. منظور از پاسخ‌های مقابله‌ای اعمالی مانند داشتن برنامه برای تخلیه‌ی جمعیت، ساخت پناهگاه، اطلاع‌رسانی و مراقبت‌های فوری است. تأثیر نهایی فاجعه تابع شرایط پیشایندی، خصوصیات فاجعه

1. Disaster Resilience to Places (DROP)
2. Antecedent
3. Coping responses

و پاسخ‌های مقابله‌ای است. در صورتی که تأثیر فاجعه از ظرفیت جذب اجتماع فراتر نرود، بازگشت اجتماع به وضعیت عادی بهتر انجام خواهد گرفت. اما اگر تأثیر فاجعه فراتر از ظرفیت جذب باشد، آسیب به اجتماع شدیدتر بوده و بازگشت به شرایط عادی کندتر صورت می‌گیرد (تصویر ۵).

تصویر ۵. مدل Drop (کاتر و همکاران، ۲۰۰۸)

● **مدل تاب‌آوری سرمایه‌محور^۱ (مایونگا، ۲۰۰۷)** معتقد است که اجتماعات دارای پنج نوع سرمایه هستند: سرمایه‌ی اجتماعی، سرمایه‌ی اقتصادی، سرمایه‌ی انسانی، سرمایه‌ی فیزیکی و سرمایه‌ی طبیعی که به تاب‌آوری اجتماع نسبت به خطرات کمک می‌کنند. منظور از سرمایه‌ی اجتماعی جنبه‌هایی از ساختار اجتماعی، اعتماد، هنجارها و شبکه‌های اجتماعی است که عمل جمعی را تسهیل می‌کند (گرین و هینس، ۲۰۰۲، به نقل از مایونگا، ۲۰۰۷). در این مدل، نقش سرمایه‌ی اجتماعی تسهیل هماهنگی، همکاری و دسترسی به منابع است. منظور از سرمایه‌ی اقتصادی، منابعی مالی است که افراد برای گذران زندگی از آن بهره می‌برند و شامل پس‌انداز،

1. Capital based

درآمد، سرمایه‌گذاری و اعتبارات می‌شود. سرمایه‌ی اقتصادی سرعت بازبایی اجتماع را افزایش داده و فقر را کاهش می‌دهد. منظور از سرمایه‌ی انسانی ظرفیت‌های فردی یا جمعی نیروی کار است که امکان بهره‌گیری از سایر سرمایه‌ها به منظور تداوم تولید را فراهم می‌کند (اسمیت، سیمارد و شارپ، ۲۰۰۱). سرمایه‌ی انسانی دانش و مهارت افراد برای شناخت خطرات را بالا می‌برد و آنان را قادر می‌کند تا از راهبردهای کاهش ریسک خطرات بهره‌برند. منظور از سرمایه‌ی فیزیکی، محیط پیرامونی است که شامل خانه‌های مسکونی، ساختمان‌های عمومی، سدها، پل‌ها، پناهگاه‌ها و غیره می‌شود و به آن زیرساخت‌های فیزیکی نیز گفته می‌شود. سرمایه‌ی فیزیکی، ارتباطات و حمل و نقل را تسهیل کرده و در تخلیه و ایمنی افراد نقش مهمی دارد. و در نهایت سرمایه‌ی طبیعی به منابع طبیعی از جمله آب، مواد معدنی، نفت، زمین و زیست‌بوم گفته می‌شود. سرمایه‌ی طبیعی نقش مهمی در جلوگیری از تخریب سرمایه‌ی فیزیکی دارد و می‌تواند شدت فاجعه را کاهش دهد.

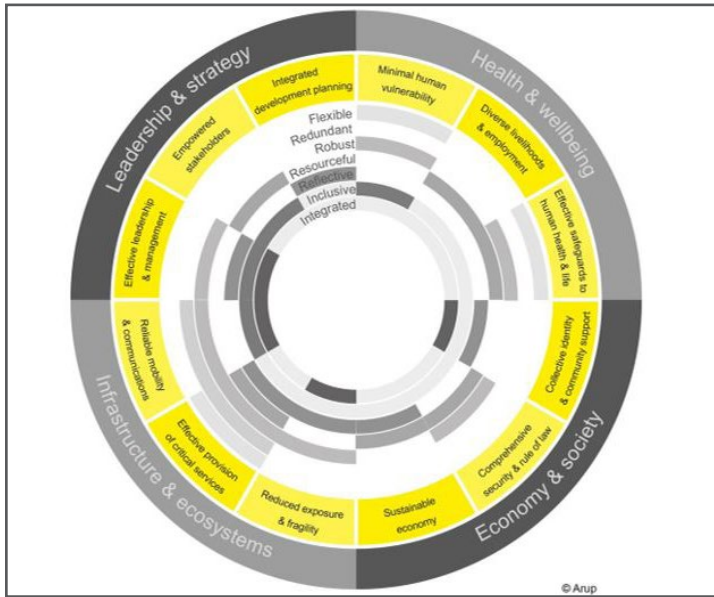
● **شاخص تاب‌آوری شهر (CRI)** مدلی برای سنجش تاب‌آوری شهرها است که توسط بنیاد راکفلر و مؤسسه‌ی اروپ (۲۰۱۵) تهیه شده است. این مدل دارای ۴ طبقه است که از ۱۲ شاخص و ۵۲ ویژگی تشکیل شده‌اند. این چهار طبقه و شاخص‌هایشان عبارتند از:

- سلامت و بهزیستی (مردم): شامل آسیب‌پذیری حداقلی انسانی، زندگی و اشتغال متنوع، تأمین مناسب بهداشت و سلامت
- اقتصاد و جامعه (سازمان): شامل هویت جمعی و حمایت اجتماع، امنیت همه‌جانبه و حاکمیت قانون، اقتصاد پایدار

○ زیرساخت‌ها و اکوسیستم (مکان): شامل آسیب‌پذیری فیزیکی و شکنندگی کمتر، تداوم خدمات حیاتی، ارتباطات و حمل‌ونقل قابل اتکا

○ رهبری و راهبرد (دانش): شامل رهبری و مدیریت کارآمد، توانمندسازی ذی‌نفعان، برنامه‌ی توسعه‌ی یکپارچه

علاوه بر موارد ذکر شده، این مدل هفت مشخصه‌ی مطلوب را برای سیستم‌های تاب‌آور پیشنهاد می‌کند: (۱) انعکاسی باشند و به طور مکرر به ارزیابی فرایندهای خود بپردازند، (۲) انعطاف‌پذیر باشند و تغییراتی که برای بهبود عملکردشان لازم است را بپذیرند، (۳) منسجم باشند و بین فرایندهای مختلف آن‌ها هماهنگی وجود داشته باشد، (۴) مستحکم باشند و زیرساخت‌های فیزیکی آن‌ها هنگام وقوع خطر دچار آسیب زیادی نشود، (۵) غنی باشند و هنگام آسیب یا فشار بتوانند راه‌حل‌های جایگزین پیدا کنند، (۶) چندگانه باشند و برای هر منبع چند ذخیره داشته باشند و در آخر (۷) دایره‌ی شمول گسترده‌ای داشته باشند و نظر بخش‌های مختلف را در تصمیمات دخیل کنند (تصویر ۶).

تصویر ۶. شاخص تاب‌آوری شهر (بنیاد راکفلر و آرپ، ۲۰۱۵)

دیگر مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی:

مدلهایی که در بخش قبل ذکر شد هر یک کوشیده‌اند تا تاب‌آوری را به صورت مجموعه‌ای منسجم سازماندهی کنند. اما علاوه بر این مدل‌ها مطالعات گوناگونی نیز انجام شده است که اگرچه مدلی ارائه نکرده‌اند، اما سعی کرده‌اند تا عوامل و متغیرهای دخیل در تاب‌آوری اجتماعی را شناسایی کنند. حاصل این کار، فهرستی از عوامل است که می‌توانند در سطوح مختلف با

تاب‌آوری ارتباط داشته باشند. تعدادی از این عوامل عبارتند از دلبستگی به مکان (سرتیپی‌پور و اسدی، ۱۳۹۶؛ کوهن، لیکین، لهد، گولدبرگ و آهارونسون-دنیل، ۲۰۱۳)، خوش‌بینی (الران، ۲۰۰۶؛ کیمهی، ۲۰۱۶)، اعتماد (به یکدیگر، به حکومت؛ کوهن و همکاران، ۲۰۱۳)، اهداف مشترک بین اعضا، ارزش‌های مشترک بین اعضا (دروری و همکاران، ۲۰۱۹)، وطن‌پرستی (الران، ۲۰۰۶)، مشارکت اجتماعی (دارودیه، ۲۰۰۳؛ دیوز، کرسول و کاهان، ۲۰۰۴؛ ففرهام، ۲۰۱۴)، حمایت اجتماعی (کوهن و همکاران، ۲۰۱۳)، ارتباطات اجتماعی (شامل ارتباط اعضای گروه با یکدیگر^۱، با گروه‌های دیگر^۲ و با حکومت^۳؛ کوهن و همکاران، ۲۰۱۳) و ادراک عدالت (پاتل و همکاران، ۲۰۱۷).

بخش سوم

فضای مجازی و تاب آوری اجتماعے

گسترش روزافزون و سریع فضای مجازی و نفوذ آن در زندگی روزمره‌ی افراد توجه محققان حیطه‌های علمی گوناگون از جمله عالمان علوم انسانی و سیاست‌گذاران را به خود جلب کرده است. این نفوذ به اندازه‌ای بوده است که یکی از محققان این زمینه معتقد است «فضای مجازی در حال ایجاد یک تمدن جدید بشری است که نه فقط از تمدن‌های قبلی به مراتب پیشرفته‌تر و در عین حال پیچیده‌تر است بلکه علاوه بر سرعت برق‌آسای خود، فراگیرتر است» (غلامی، ۱۳۸۹، صفحه‌ی ۱). بر همین اساس، تاب‌آوری اجتماعی نیز تحت تأثیر فضای مجازی قرار می‌گیرد. مطابق مدل نوریس و همکاران (۲۰۰۸)، یکی از عوامل دخیل در تاب‌آوری اجتماعی، منابع خبری مسئولیت‌پذیر و مورد اعتماد هستند. امروزه با گسترش فضای مجازی، به طور روزافزونی منابع خبری غیرمعتبر اقدام به پخش اخبار کذب و شایعات می‌کنند. به اشتراک گذاشته شدن سریع و گسترده‌ی این مطالب می‌تواند پیامدهایی منفی برای تاب‌آوری اجتماعی داشته باشد. اهمیت این موضوع به اندازه‌ای است که طی سال‌های اخیر مطالعات فراوانی در رابطه با چرایی تولید اخبار کذب،

نحوه‌ی پخش شدن آن‌ها، ادراکی که افراد از آن‌ها شکل می‌دهند و روش‌های مقابله با آن‌ها انجام گرفته است (به طور مثال بودی و وراگا، ۲۰۱۵؛ تورسون، ۲۰۱۶؛ روزنیک و ون‌درلیندن، ۲۰۱۹). به طور مثال، روزنیک و ون‌درلیندن (۲۰۱۹) تکنیکی به نام «واکسن‌زنی شناختی»^۱ را معرفی می‌کنند که در آن، افراد با انجام یک بازی آنلاین، از طریق روش‌های مختلف، اقدام به تولید اخبار کذب در محیط بازی می‌کنند. مطالعات این محققان نشان داده است که این کار همانند واکسن زدن عمل می‌کند؛ یعنی دریافت مقدار کمی از اخبار کذب باعث می‌شود افراد بعداً کمتر تحت تأثیر اخبار کذب در دنیای واقعی قرار بگیرند. در زمینه‌ی اخبار کذب، به نقش سیاست‌مداران و رهبری آن‌ها نیز باید توجه شود. نحوه‌ی اطلاع‌رسانی در مورد اتفاقات و شفافیت در این امر، می‌تواند روایت‌های مختلفی که از اتفاقات شکل می‌گیرد را تحت کنترل درآورد و جلوی انتشار و تأثیرگذاری اخبار کذب را بگیرد.

برای درک بهتر از تأثیر فضای مجازی بر تاب‌آوری، مدل کوهن و لوین (۲۰۱۹) در تبیین عوامل تاب‌آوری ایران در طول جنگ ۸ ساله را بار دیگر به یاد بیاوریم و ببینیم که تحولات فضای مجازی چگونه میتواند بر مولفه‌های آن تأثیرگذار باشد. اولین مولفه این مدل وجود شخصیت و هویت ملی مشترک بوده است. مفهوم ایران و ایرانی بودن به واسطه تاریخ چند هزار ساله و تجربه‌های فرهنگی مشترک در گستره جغرافیایی کشور، در بین اکثریت مردم از اقوام مختلف و در سراسر کشور دارای مقبولیت است. از سوی دیگر وجود اکثریتی از یک مذهب، مفهوم شخصیت ملی را در اثر پیوند مفاهیم ملی با

هویت دینی قوام بخشیده است. فضای مجازی با جهت دهی به افکار مردم میتواند بازیگری مهم در تقویت یا تضعیف این شخصیت ملی باشد. مثلاً فضای مجازی می‌تواند با تکیه بر هویت قومیتی و دمیدن بر نابرابری‌های ساختاری و محرومیت‌ها، به تشدید شکافها و تعصبات قومیتی بپردازد و ملیت را در برابر قومیت تضعیف کند. یا که میتواند در جهت تقویت شخصیت ملی به صورت موثر عمل کند. ترسِ جمعی به عنوان دومین عامل تاب‌آوری در این مدل برآمده از وجودِ دو اعتقاد در میان توده مردم بوده است. اول اینکه دشمنی بدخواه و تهدیدی وجود دارد و دوم اینکه این خطر و تهدید کل اجتماع را تهدید میکند. در عملیاتِ فضای مجازی، هر دوی این مفروضات در راستای کاهش تاب‌آوری زیر سوال برده می‌شود. می‌توان دشمن را خیرخواه و بی‌خطر جلوه داد و وجود دشمن را صرفاً توهم دانست. یا می‌توان در تصور با هم بودن و اتحاد در برابر تهدید، به اشکال مختلف شبیه وارد نمود. مولفه سوم این مدل اشتیاق برای جنگ و ارزش بخشی به مقاومت، مبارزه و از خودگذشتگی در جنگ است. این تصور برآمده از یک نظام فکری و عقیدتی است و نقش فضای مجازی بر شکل‌گیری، تقویت یا تضعیف نظام‌های ارزشی به طور روز افزونی بیشتر می‌شود. پژوهش‌های منتشر شده در رابطه با عملیات‌های سازمان‌یافته در فضای مجازی به منظور تاثیرگذاری و تغییر افکار عمومی، موارد زیادی را نشان می‌دهد که مولفه‌های تاب‌آوری در مدل کوهن، خصوصاً مولفه شخصیت ملی را مورد هدف قرار داده اند. از جمله میتوان به گزارش دیرستا و همکاران (۲۰۱۹) در بررسی عملیات روانی عامل‌های روسیه در آمریکا اشاره نمود.

مسئله‌ی مهم دیگری که فضای مجازی را با تاب‌آوری اجتماعی پیوند می‌دهد شبکه‌های اجتماعی برخط است. این شبکه‌ها با ایجاد روشی نوین برای ارتباطات انسانی می‌توانند پیامدهای مثبت و منفی بسیاری برای سرمایه‌ی اجتماعی داشته باشند. مطالعات پیشین نشان داده‌اند که هنگام وقوع بحران، حمایت اجتماعی یا همبستگی اجتماعی از جمله موارد تأثیرگذار بر تاب‌آوری اجتماعی هستند. شرکت در گروه‌هایی‌ها و اجتماعات، صرف‌نظر از مثبت یا منفی بودن ماهیت گروه‌هایی (برای مثال مجلس شادی یا اعتراض) منجر به تقویت هویت مشترک، انسجام اجتماعی، عزت نفس و عواطف مثبت می‌شود (پائز، ریمه، باسابه و وُدارچیک، ۲۰۱۵). شبکه‌های اجتماعی با فراهم کردن امکان برقراری ارتباطات و گروه‌هایی‌ها گسترده می‌توانند در این فرایند نقش ایفا کنند. برای مثال پاتون و آینرز (۲۰۱۶) در مطالعه‌ی خود مشاهده کردند که پس از وقوع یک فاجعه‌ی طبیعی، تعامل کاربران یک صفحه‌ی فیسبوک با یکدیگر منجر به حمایت عاطفی بیشتر و احساس تعلق اجتماعی می‌شود. بنابراین استفاده از ظرفیت شبکه‌های اجتماعی برای تقویت همبستگی و حمایت اجتماعی می‌تواند سرمایه‌ی اجتماعی شهروندان را افزایش دهد. کارآمدی اجتماع مؤلفه‌ی دیگری از مدل نوریس و همکاران (۲۰۰۸) است که به شبکه‌های اجتماعی برخط ارتباط پیدا می‌کند. امکان گفتگوی چند نفره و گروهی به صورت‌های مختلف نوشتاری، صوتی و تصویری همچنین قابلیت به اشتراک‌گذاری انواع تصاویر، صوت‌ها و فایل‌ها از جمله قابلیت‌هایی است که شبکه‌های اجتماعی آنلاین کنونی دارند. این قابلیت‌ها امکان تعامل در سطح گسترده را برای

اعضای جامعه فراهم می‌کنند و می‌توانند در جهت شناسایی مشکلات، تقویت حل مسئله‌ی گروهی و کنش‌های جمعی به کار گرفته شوند. تا پیش از رواج شبکه‌های اجتماعی برخط، امکان دسترسی مستقیم و ثبت نظرات و عواطف افراد در هنگام بروز بحران وجود نداشته است. علاوه بر نقش فضای مجازی در افزایش یا کاهش تاب‌آوری اجتماعی، می‌توان از آن به عنوان وسیله‌ای برای سنجش تاب‌آوری جامعه نیز استفاده کرد. مطالعاتی که با استفاده از روش‌های علوم اجتماعی محاسباتی و علوم داده انجام می‌شوند می‌توانند شاخص‌هایی را برای سنجش تاب‌آوری اجتماعی بر اساس داده‌های فضای مجازی تعیین کنند. به عنوان مثال راجونوک، بنت و ناطقی (۲۰۱۹) با تحلیل متنی بیش از ۱۴ میلیون توییت مرتبط به بحران‌های مختلف (از جمله طوفان، خشونت عمومی مانند تیراندازی، همه‌پرسی سیاسی، زمین لرزه) مدلی محاسباتی را برای سنجش ارتباط تاب‌آوری اجتماع با گفتمان موجود در توییت‌ها پیشنهاد کرده‌اند.

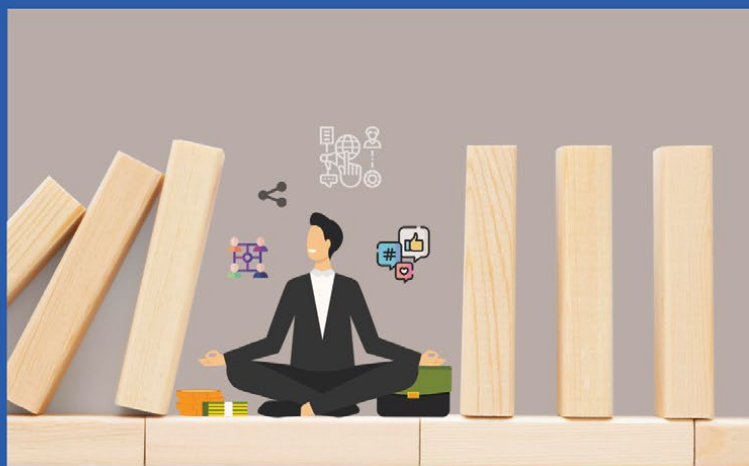
تاب‌آوری اجتماع را با ارزیابی مقایسه‌ای از مولفه‌های تاب‌آوری می‌توان محاسبه نمود. راجونوک و همکاران (۲۰۱۹) با بررسی مدل‌های موجود، مولفه‌های زیست‌محیطی، اقتصادی، نهادی، اجتماعی، زیرساختی و کیفیت زندگی را به عنوان مولفه‌های پیشنهادی برای ارزیابی تاب‌آوری اجتماع در شبکه‌های اجتماعی برگزیده‌اند. سپس با تولید مجموعه‌ی واژگانی مرتبط با هر مولفه و بررسی داده‌های متنی مربوط به هر بحران، وابستگی هر مولفه با بحران مورد نظر بررسی شده است. با محاسبه میزان همزمانی مولفه‌های تاب‌آوری با یکدیگر در داده‌های هر بحران، ماتریس وابستگی

مولفه‌ها^۱ به دست آمده است. این ماتریس برای هر بحران شکل خاصی را دارد و به اصطلاح در حکم اثر انگشتِ تاب‌آوری بحران می‌باشد. با مقایسه و سنجش میزان تشابه ماتریس‌های وابستگی، می‌توان دریافت که در بحران‌هایی که ماهیت مشابهی دارند، ماتریس‌های وابستگی نیز شباهت بیشتری دارند. در حقیقت گفتمان‌تویپتر در واکنش به رویدادهای مشابه، در اثرانگشت تاب‌آوری نیز مشابه و قابل اندازه‌گیری خواهد بود.

باید در نظر داشت که مطالعه‌ی ارتباط فضای مجازی و تاب‌آوری همانند سایر موضوعات علوم انسانی که در ارتباط با فضای مجازی انجام می‌شود به تازگی شروع شده است و مطالعاتی که در این زمینه انجام گرفته است بسیار محدود است. با وجود این، به دلیل اهمیت این موضوع، علاقه‌ی زیادی در بین محققان به وجود آمده است و می‌توان انتظار مطالعات بیشتر و مفهوم‌پردازی‌های دقیق‌تری را در آینده داشت.

جمع بندی

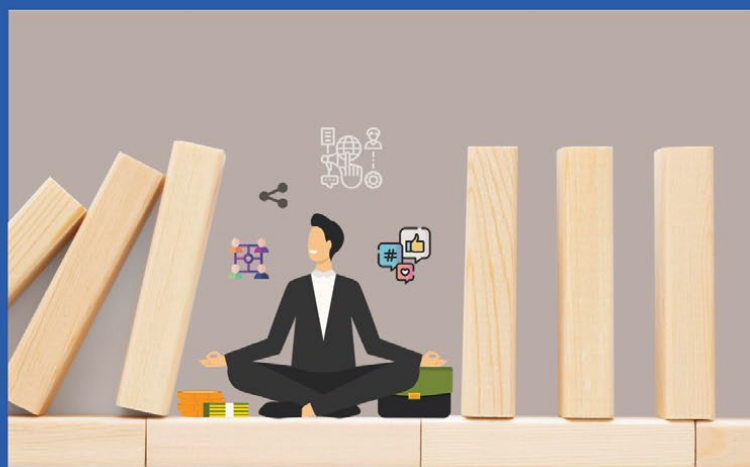

از آنجایی که بحران‌ها همیشه در کمین زندگی بشر هستند، یافتن روش‌هایی برای مقابله و به حداقل رساندن اثر آن‌ها بسیار ضروری به نظر می‌رسد. هر بحران ویژگی‌های منحصر به فردی دارد و نحوه‌ی تأثیرگذاری آن بر جامعه متفاوت است. به طور مثال فجایع طبیعی تأثیر آنی شدیدی دارند و به تدریج از اثر آن‌ها کاسته می‌شود در حالی که بحران‌های اجتماعی و اقتصادی می‌توانند تدریجی‌تر باشند و اثر خود را در طول زمان بر جامعه اعمال کنند. تاب‌آوری به افراد و جوامع کمک می‌کند تا در برابر بحران‌ها و فجایع زندگی مقاوم‌تر شوند و در صورت آسیب دیدن، سریع‌تر به عملکرد اولیه‌ی خود بازگردند و چه بسا این تجربه باعث رشد و افزایش توانمندی‌های آنان شود. با توجه به چندحیطه‌ای بودن تاب‌آوری، هم‌زمان با تلاش‌هایی که برای بررسی مسائل فیزیکی مرتبط با آن در حال انجام است، لازم است مطالعات بیشتری درباره‌ی جنبه‌های روانی اجتماعی آن صورت گیرد. امروزه فضای مجازی به یکی از جنبه‌های مهم زندگی افراد تبدیل شده است که تصور زندگی بدون آن دشوار است. انجام کارهای اداری، خرید روزانه، دریافت اخبار و تعامل با دیگران از جمله مواردی

است که در فضای مجازی انجام می‌شود و حاکی از این است که مطالعه‌ی این فضا می‌تواند برای برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و سیاست‌گذاری‌های عمومی دارای اهمیت فراوانی باشد. از فضای مجازی می‌توان هم به منظور اجرای مداخلات جهت افزایش تاب‌آوری اجتماعی استفاده کرد هم می‌توان از آن برای رصد فضای روانی جامعه و سنجش تاب‌آوری اجتماعی بهره برد. مطالعات آینده لازم است که این کاربردها را مدنظر قرار دهند و مسائل روانی اجتماعی دخیل در تاب‌آوری اجتماعی را در پژوهش‌های خود بیشتر لحاظ نمایند.

منابع

- [۱] حسینی، سیدحسین. (۱۳۸۵)، بحران چیست و چگونه تعریف می‌شود؟ فصلنامه امنیت، ۱ و ۲، ۷-۵۱.
- [۲] سام‌آرام، عزت‌اله؛ منصور، سمانه. (۱۳۹۶)، تبیین و بررسی مفهوم تاب‌آوری اجتماعی و ارزیابی تحلیلی شاخص‌های اندازه‌گیری آن. برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۸(۳۲)، ۱-۳۱.
- [۳] سرتیپی‌پور، محسن و اسدی، سعیده. (۱۳۹۷)، نقش تعلق مکانی بر تاب‌آوری اجتماعی ناشی از جابجایی سکونتگاه (مطالعه موردی: روستای داهوییه، زلزله ۱۳۸۳ ززند) مسکن و محیط روستا. (۱۶۱).
- [۴] غلامی، رضا (۱۳۹۸)، الگوی شش ضلعی حکمرانی جمهوری اسلامی ایران در فضای مجازی.

پژوهشگاه فضای مجازی، تیرماه ۱۳۹۸

- [5] Berren, M. R., Beigel, A., & Ghertner, S. (1980). A Typology for the Classification of Disasters. *Community Mental Health Journal*, (2)16 111-103.
- [6] Bode, L., & Vraga, E. K. (2015). In related news, that was wrong: The correction of misinformation through related stories functionality in social media. *Journal of Communication*, 638-619 ,(4)65.
- [7] Cohen, O., Leykin, D., Lahad, M., Goldberg, A., & Aharonson-Daniel, L. (2013). The conjoint community resiliency assessment measure as a baseline for profiling and predicting community resilience for emergencies. *Technological Forecasting and Social Change*, -1732,(9)80 1741.
- [8] Cohen, R. A., & Lewin, E. (2019). The Social Component of Resilience in the Islamic Republic of Iran: Utilizing Wartime Strategies to Solve Current Problems. *Armed Forces & Society*, 0095327X19830750.
- [9] Cutter, S. L., Barnes, L., Berry, M., Burton, C., Evans, E., Tate, E., & Webb, J. (2008). A place-based model for understanding community resilience to natural disasters. *Global Environmental Change*, 606-598 ,(4)18.

- [10] Dawes, S. S., Cresswell, A. M., & Cahan, B. B. (2004). Learning from crisis: Lessons in human and information infrastructure from the World Trade Center response. *Social Science Computer Review*, 66–52 ,(1)22.
- [11] R DiResta, K Shaffer, B Ruppel, D Sullivan, R Matney. (2019). The tactics & tropes of the Internet Research Agency. UNL Digital Commons,
- [12] Drury, J., Carter, H., Cocking, C., Ntontis, E., Guven, S. T., & Amlôt, R. (2019). Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach. *Frontiers in Public Health*, 7.
- [13] Durodié, B. (2003). Is real resilience attainable? *Homeland Security & Resilience Monitor*, 19–15 ,(6)2.
- [14] Elran, M. (2006). Israel's national resilience: The influence of the second intifada on Israel society. Tel Aviv University: Jaffee Center for Strategic Studies.
- [15] Holmes, T. H., & Rahe, R. H. (1967). The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 218–213 ,(2)11. [https://doi.org/https://doi.org/4-90010\(67\)3999-0022/10.1016](https://doi.org/https://doi.org/4-90010(67)3999-0022/10.1016)
- [16] Kimhi, S. (2016). Levels of resilience: Associations among individual, community, and national resilience. *Journal of Health Psychology*, ,(2)21 170–164.
- [17] Matarrita-cascante, D., Trejos, B., Qin, H., & Joo, D. (2017). Conceptualizing community resilience : Revisiting conceptual distinctions. *Community Development*, (January). <https://doi.org/15575330.2016.1248458/10.1080>

- [18] Mayunga, J. S. (2007). Understanding and applying the concept of community disaster resilience: a capital-based approach. Summer Academy for Social Vulnerability and Resilience Building, 16-1 ,(1)1.
- [19] Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 150-127 ,(2-1)41.
- [20] Páez, D., Rimé, B., Basabe, N., Wlodarczyk, A., & Zumeta, L. (2015). Psychosocial effects of perceived emotional synchrony in collective gatherings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 711 ,(5)108.
- [21] Patel, S. S., Rogers, M. B., Amlôt, R., & Rubin, G. J. (2017). What do we mean by 'community resilience'? A systematic literature review of how it is defined in the literature. *PLoS Currents*, 9.
- [22] Paton, D., & Irons, M. (2016). Communication, sense of community, and disaster recovery: a Facebook case study. *Frontiers in Communication*, 4, 1.
- [23] Pfefferbaum, R. L. (2014). Advancing community resilience to disasters. Considerations for theory, policy, and practice. In *Crisis and emergency management: Theory and practice* (Second Edi, pp. -691 708). Boca Raton, FL: CRC Press/Taylor and Francis Group.
- [24] Rachunok, B. A., Bennett, J. B., & Nateghi, R. (2019). Twitter and disasters: a social resilience fingerprint. *IEEE Access*, 58506-58495 ,7.
- [25] Rahe, R. H., Mahan Jr, J. L., & Arthur, R. J. (1970). Prediction of near-future health change from subjects' preceding life changes. *Journal of Psychosomatic Research*, 406-401 ,(4)14.

- [26] Rockefeller Foundation and Arup. (2015). City Resilience Index: Understanding and measuring city resilience. The Rockefeller Foundation/ARUP New York.
- [27] Roozenbeek, J., & van der Linden, S. (2019). The fake news game: actively inoculating against the risk of misinformation. *Journal of Risk Research*, 580–570 ,(5)22. <https://doi.org/13669877.2018.14/10.1080/43491>
- [28] Ryan, S., Ioannou, M., & Parmak, M. (2018). Understanding the three levels of resilience: Implications for countering extremism. *Journal of Community Psychology*, 682–669 ,(5)46.
- [29] Shaluf, I. M., & Said, A. M. (2003). A review of disaster and crisis. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*.
- [30] Smith, R., Simard, C., & Sharpe, A. (2001). A proposed approach to environment and sustainable development indicators based on capital. Prepared for The National Round Table on the Environment and the Economy's Environment and Sustainable Development Indicators Initiative, Canada.
- [31] Thorson, E. (2016). Belief Echoes: The Persistent Effects of Corrected Misinformation. *Political Communication*, 480–460 ,(3)33. <https://doi.org/10584609.2015.1102187/10.1080>

مرکز ملی فضای مجازی
پروژه نگاه فضای مجازی

csri.majazi.ir